

Rob Gubbels

Orthetrum brunneum

Zuidelijke oeverlibel

Zowel de blauwberijpte mannetjes als de lichtbruine vrouwtjes van de zuidelijke oeverlibel lijken sterk op die van de beekoeverlibel. Na 92 jaar afwezigheid werd de soort in 1995 weer in Nederland waargenomen. De meeste populaties zijn te vinden in Limburg, vooral bij kleine beekjes die gevoed worden door grondwater. Dit is ook de biotoop elders in Europa. Populaties handhaven zich doorgaans niet lang op dezelfde plek: de soort verdwijnt in de loop van de successie van de vegetatie. Het is daarom onzeker of de soort op de Nederlandse vindplaatsen aanwezig blijft en of de uitbreiding zich voortzet.

Biotoop

De zuidelijke oeverlibel komt vaak voor bij zwakstromende beken met een open oeverzone. Een vegetatiebedekking van 10 tot 30% van de oever is optimaal. Het water is ondiep en onbeschadwd en wordt gevoed door kwel. De soort verkiest traagstromend water, maar komt ook in stilstaand water voor. Veel auteurs karakteriseren hem als een pionier van de dynamische milieus langs meanderende beken en rivieren. (ASKEW 1988, BEYER 1988, BUCHWALD 1989B, SCHORR 1990)

In de jaren '90 heeft de zuidelijke oeverlibel zich op enkele plaatsen in Nederland voortgeplant. Twee keer in mergelgroeven, bij een netwerk van smalle, traagstromende beekjes en plasjes. Elders langs beken met kwelmilieus, waar recent natuurontwikkeling had plaatsgevonden. Waarschijnlijk zullen deze plaatsen bij verdergaande successie ongeschikt worden voor de soort. Hij heeft in Nederland voorkeur voor kleine wateren (GUBBELS ET AL. 1995). De beekjes waarlangs de soort in Limburg is gezien zijn een halve tot anderhalve meter breed en enkele centimeters tot een halve meter diep. In zuidelijk Europa komt de soort ook bij grotere en diepere beken voor.

Vrouwtje

Levenswijze

Eieren en larven

De eieren worden vaak afgezet in watertjes met een diepte van enkele millimeters tot maximaal 20 cm. In Nederland werd eiafzet waargenomen langs de Geleenbeek in een kwelmoeras met enkele millimeters diep water. Ook werden plasjes met een doorsnede van tien en een diepte van circa zeven centimeter gebruikt. De larven graven zich in in zachte bodemsubstraten zoals zand, slib of modder op zonnige plekken in het ondiepe water. Uitsluipen gebeurt in de oeverzone op een hoogte van 5 tot 20 cm op plantenstengels, leembrokken of stenen. (HEIDEMANN & SEIDENBUSCH 1993, SCHORR 1990)

Imago's

Jonge imago's worden vaak ver van water aangetroffen. Zij jagen op allerlei zonnige plekken, vaak vanaf een zitplaats op de grond. Ze werden bijvoorbeeld verschillende keren aangetroffen op de kalkgraslanden van de St. Pietersberg. Geslachtsrijpe mannetjes bezetten een territorium langs beken, voornamelijk in de oeverzone en in ondiepe, traagstromende delen, zoals binnenbochten, maar ook bij poelen in groeven en drainagegreppels in weilanden (SCHORR 1990). De mannetjes zitten meestal op de grond of op een steen, vanwaar ze hun territorium fel verdedigen. In één geval bezette een mannetje negentien dagen achtereen dezelfde plaats. Inkomende vrouwtjes worden ogenblikkelijk door het mannetje gegrepen. De copulatie gebeurt zittend en duurt één tot twee minuten. Hierna wordt de tandem verbroken en begeleidt het mannetje het vrouwtje naar een geschikte eiafzetplek in zijn territorium. Hij beschermt haar fanatiek tegen andere mannetjes. Met de voor libelliden typische doopbeweging worden de eieren in klompjes van vier of vijf afgestreken (GEIJSKES & VAN TOL 1983).

Fenologie

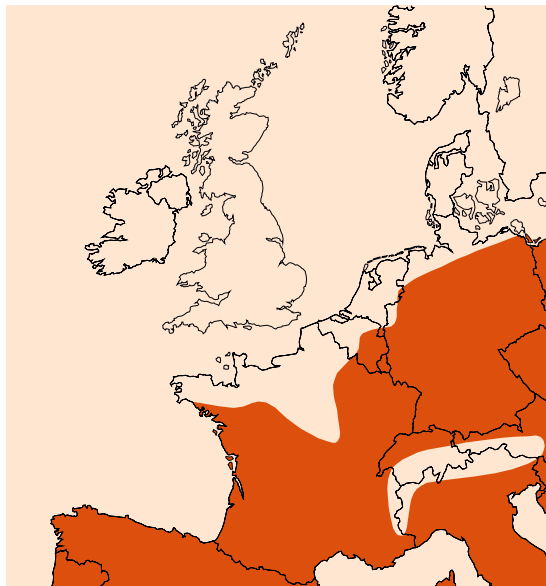
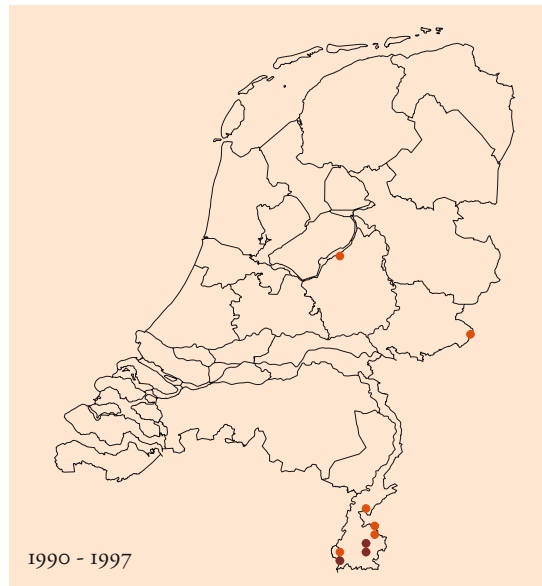
Na vier tot vijf weken komen de eieren uit (ROBERT 1959). De levenscyclus duurt twee à drie jaar. In Duitsland zijn uitsluitende individuen vastgesteld tussen midden mei en midden juni (HEIDEMANN & SEIDENBUSCH 1993). In Nederland zijn verse individuen gevonden van eind juni tot eind juli. Het grootste deel van de Nederlandse waarnemingen komt uit de maanden juli en augustus. Voortplantingsactiviteit is vastgesteld van eind juli tot midden augustus.

Verbreidingsvermogen

In de jaren '90 is in Midden-Europa het areaal noordwaarts opgeschoven, waarschijnlijk onder invloed van de warme zomers. Dit impliceert dat de soort geschikte biotoop over grote afstanden kan koloniseren. De in Limburg waargenomen dieren zijn vermoedelijk afkomstig van een grote populatie bij Aken, op ongeveer dertig kilometer van de Nederlandse grens. Een individu dat op de Veluwe is waargenomen, was meer dan 70 km verwijderd van de dichtstbijzijnde bekende populatie.

Begeleidende soorten

Het is voor zeldzame soorten als *O. brunneum* lastig om begeleidende soorten aan te geven. Volgens de gehanteerde criteria heeft de soort geen karakteristieke begeleiders in

Orthetrum brunneum - zuidelijke oeverlibel

	voor 1950	1950 – 1989	1990 – 1997
	zeer zeldzaam	verdwenen/afwezig	zeer zeldzaam
atlasblokken	2	0	9
km-hokken	2	0	14

Rode Lijst gevoelig

Begeleidende soorten

Alledaagse begeleiders	Trefkans (%)
<i>Ischnura elegans</i>	100
<i>Anax imperator</i>	93
<i>Coenagrion puella</i>	93
<i>Enallagma cyathigerum</i>	93
<i>Orthetrum cancellatum</i>	93
<i>Sympetrum striolatum</i>	93
<i>Aeshna mixta</i>	86
<i>Sympetrum danae</i>	86
<i>Aeshna cyanea</i>	79
<i>Lestes sponsa</i>	79
<i>Lestes viridis</i>	79
<i>Libellula depressa</i>	79
<i>Libellula quadrimaculata</i>	79
<i>Sympetrum sanguineum</i>	79

Geen karakteristieke begeleiders

Biotoop

Optimaal: kwelmilieus

Suboptimaal: beken; pioniermilieus

ons land. *Ischnura pumilio* en *Orthetrum coerulescens* zijn in respectievelijk negen en zeven van de veertien kilometerhokken met *O. brunneum* aangetroffen. Vaak komen zij voor in de habitat van de zuidelijke oeverlibel.

Areaal

De verspreiding is geconcentreerd rondom de Middellandse Zee, inclusief Noord-Afrika. Oostwaarts reikt zij via het Midden-Oosten en het noorden van India tot Mongolië. Vanaf het Iberisch Schiereiland komt de soort aaneengesloten voor in Frankrijk, Italië, de Balkan en Griekenland. In West- en Midden-Europa is het verspreidingsbeeld verbroken. De noordgrens loopt ongeveer ter hoogte van de lijn Bretagne-Polen. In Groot-Brittannië en Scandinavië ontbreekt *O. brunneum*. In Frankrijk is hij vrij gewoon. In westelijk Duitsland ten zuiden van de Main is hij plaatselijk talrijk, verder zijn er populaties bekend van Berlijn, de omgeving van Aken en verschillende plaatsen in Oost-

Duitsland (BROCKHAUS 1994, JAHN 1982, KRÜNER 1992). In België wordt hij vooral aangetroffen in het zuidoosten van Wallonië, waar enkele grote populaties leven. In Vlaanderen wordt de soort incidenteel waargenomen, voornamelijk in de provincie Limburg (INBERG 1995). In Luxemburg zijn, sinds de eerste waarneming in 1986, drie populaties gevonden.

Verspreiding in Nederland

Lang was de zuidelijke oeverlibel slechts bekend van vindplaatsen bij Venlo (19e eeuw) en Kerkrade (1902). Het is onbekend of deze waarnemingen betrekking hebben op populaties of zwerende individuen. In 1995 is de soort voor het eerst sinds 1902 weer in Nederland aangetroffen, op vijf locaties – vier in de zuidelijke helft van Limburg en één in Winterswijk. Dit betroffen vooral zwervers (één tot drie individuen). Alleen in Schinveld en Weustenrade leken kleine populaties aanwezig, van naar schatting enkele tientallen dieren. In 1996 werd hij op zeven locaties in Limburg

plaats	atlasblok	datum	aantal	waarnemer	collectie
Limburg					
Venlo	205-375	20-06-19 ^e eeuw	1 ♀	A. van den Brandt	ZMAN
Venlo	205-375	16-07-19 ^e eeuw	1 ♀	A. van den Brandt	ZMAN
Kerkrade	200-315	13-07-1902	1 ♂	H. van der Weele	ZMAN
Kerkrade	200-315	13-07-1902	1 ♂, 2 ♀ ♀	H. van der Weele	RMNH
Kerkrade	200-315	14-07-1902	1 ♂	H. van der Weele	RMNH
Kerkrade	200-315	15-07-1902	1 ♂	H. van der Weele	ZMAN
Kerkrade	200-315	15-07-1902	2 ♂ ♂, 1 ♀	H. van der Weele	RMNH

Waarnemingen van *Orthetrum brunneum* tot 1990

plaats	atlasblok	maximaal aantal	waarnemingen uit de jaren
Gelderland			
Steengroeven, Winterswijk	250-440	1 ♂	1995, 1996
Bloemkampen, Hierden	175-485	1 ♂	1996
Limburg			
Ruischerbeekje, Schinveld	195-330	18 ♂ ♂, 7 ♀ ♀, 1 copula	1995, 1996, 1997
Encigroeve, Maastricht	175-310, 175-315	1 ♂, 1 copula, 7 exuviae	1995, 1996, 1997
Geleenbeek, Weustenrade	190-340	15 ♂ ♂, 6 ♀ ♀ (copula's)	1995, 1996, 1997
Kunderberg, Voerendaal	190-315	1 ♂, 1 exp.	1996
Rode Beek, Brunssum	195-325	3 ♂ ♂	1996, 1997
Haeselaarbroek, Echt	190-340	11 ♂ ♂ en ♀ ♀ (copula's)	1996, 1997
Hemelbeek, Elsloo	180-325	2 ♂ ♂	1996

Waarnemingen van *Orthetrum brunneum* van 1990 tot en met 1997

aangetroffen, de grootste aantallen in Weustenrade, Echt en Schinveld – ook nu hoofdzakelijk zwervers. In 1997 werd in Weustenrade slechts één mannetje gezien en in Schinveld nog maar vijf individuen. Daarnaast werden in dat jaar in Limburg individuen waargenomen in de Encigroeve bij Maastricht, Haeselaarbroek (Echt) en de Rode Beek (Brunssummerheide). Buiten Limburg is de soort gemeld van de Veluwe bij Harderwijk en de steengroeven bij Winterswijk. Bij de laatste locatie werden in verscheidene jaren individuen waargenomen en waarschijnlijk heeft hier enkele jaren een populatie geleefd. Op verschillende plaatsen zijn tandems en paringswielen waargenomen en er is diverse keren eiafzet geconstateerd. Verse individuen zijn gezien bij de Kunderberg, Weustenrade (Schinveld) en in de Encigroeve. Op de laatste plaats zijn ook larvenhuidjes gevonden (DIJKSTRA ET AL. 1998).

Toekomst en bescherming

Het is onzeker of de zuidelijke oeverlibel zich in Nederland zal handhaven. Onduidelijk is hoe deze warmteminnende soort zal reageren op een reeks ‘normale’ Nederlandse zomers, en ook de biotoop is een onzekere factor. Het leefgebied bestaat uit pioniersituaties van menselijke makelij, zoals bijvoorbeeld steen- en leemgroeven en recent heringerichte beken. Deze kunnen binnen enkele jaren helemaal dichtgegroeid zijn. Hoe de soort zal reageren op de overgang van het pionierstadium naar een meer vegetatierijke ontwikkelingsfase is ongewis. Waar het pionierstadium door menselijke invloed intact blijft, zoals in de Encigroeve te Maastricht en bij het dagstrand langs de Rode Beek, Brunssummerheide, zullen geschikte biotopen voorlopig voorhanden blijven. Actieve bescherming van een soort die momenteel slechts de status van tijdelijk voortplantende zwerver lijkt te hebben lijkt voorsnog niet aan de orde.

SUMMARY

Orthetrum brunneum is rare in The Netherlands. In 1995 it was rediscovered after almost a century of absence. In the second half of the 1990s about six populations were present, all in the province of Limburg except one in eastern Gelderland. The creation of suitable habitat and a succession of warm summers may explain this increase. All localities were either quarries or sites of nature development (reconstructed stream courses), providing bare areas with seepage, shallow pools and streamlets. As vegetation succession advances these sites will probably become unsuitable for the species. It is regarded as susceptible in the Dutch Red list.

Vliegtijd

Hoogzomersoort

Hoofdvliegtijd: eind juli

t/m midden augustus

Vroegste datum: 1 juni

Laatste datum: 8 september

